

ארשת ממוזגת

דב סדן

אלא משסתמת את הלוגיה, ושעל-כן: תחת אשר תידחק לבתי-זרים ורחוקים מוטב שתפתח חלון ני ביתך.

ב

ובכן, בבואנו לקיים את המימרה על המבקש להכיר את המשורר, מחוייב בארצו להתגורר, נשימה מעט לבנו לפרובינציה-לא-פרובינציה, אדמת-גליציה. רבים והרבה גילגלו במסכת זו ועל הרוב נמשכו למנהג, המקובל להם לחוקרים ולסוקרים בתולדות ספרותנו שבדורות אחרונים, והוא מנהג, שנעשה שיגרה, לקבוע כמין סכימה שכן, בערך, ניסוחה: לאחר פריחה בימי ההשכלה, ששיא ביטויה הוא המשולש שי"ר, רנ"ק וארטור, באה לה ירידה, שנמשכה ימים הרבה, ואך בדור אחרון, אחרי בלזותה היתה לה פתאום עדנה, הסכימה הזאת בדיקה כפולה היא צריכה. בדיקה ראשונה היא כללית יותר — האמנם אותה העדנה, אחות ורעיה להתנערות-הכוחות, הקרויה ברגיל ספרות-התחיה, אפשר לפרשה כיורשת וממשיכה של ההשכלה בלבד או, אדרבה, חובה לראותה כיורשת וממשיכה של כל זרמי התרבות, שהם גם פרי וגם מזרע של ספרותנו החדשה, ביתר בירור — יורשת הנחלה החיה של כל שלושת הפלגים הגדולים: החסידות, המתנגד-דות, ההשכלה. ראייה זו ספק אם תצדיק את הסכימה המקובלת, שכן ראייה זאת תחייב שמיטת הדיבור על ירידה, ביחוד אם רוח ההשכלה תובע לראות את ירידתה כירידה כוללת, ולא עוד אלא ספק נכבד הוא, אם מותר לראות ברצועת-הזמנים ההיא את ההשכלה כמרכז המכריע — היא לא היתה עשויה לכך לא מבחינת מבצעה, לא-כל-שכן מבחינת אישיה. גדולה השלישיה הנזכרת וחשובה הבורת הבינונים והקטנים שרחשו סביביה, אבל קשה לומר כי מבחינת מבצעם הגיעו הללו למבצעם של שני יריביהם הגדולים; והם לא הגיעו לכך משום שלא השיבו תשובה של ממש על שאלת השאלות שנתבעו לה: חיי ישראל אל כאומה המצויינת בהויה והוי משלה כיצד? כשם שקשה לומר, כי השלישיה הנזכרת והכרוז כים אחריה היו פיסגה ועידית העשויות לעמוד במלוא תחרות בפני אישי-יריביה, אם בתחומה

הערכת דמותו ודרכו של אשר ברש, במידה שהיא מבקשת לחזק עוצמה למצעה של ביוגרפיה, עשייתה לכאורה קלה ביותר — הרי כל עצמו של המצע שני תחומים מסויימים, התחום האחד פרובינציה אחת והתחום האחר פרובינציה אחרת. פרובינציה ראשונה — גולת-גליציה, שבה עברו עליו ימי ילדותו ונעוריו; פרובינציה אחרונה — אדמת-ארצנו, שבה נפרשו שאר-יריעות-חיינו, ובין תחום ותחום קר-חציצה חד, כי משהציג ראשונה כפ-רגלו על חופה של ארצנו, לא יצא ממנה אפילו ליממה אחת. נקודה בולטת זו בחייו, שאינה מצויה ברגיל בביוגרפיה של סופר מסופריה-העברים, אומרת דרשוני, פשוט הביאור, כי מידת-קבע זו כרוכה היתה בנדר שנדר, ואף נמצא לו לאותו ביאור צד של סיוע ברישום-מה שבסיפור מספוריו, אלא שאר-תו ביאור ביאור הוא צריך — עצם הצורך בנדר-ההוא, וביחוד עצם היכולת לקיימו מהיכן? ודומה, כי ביאור לאמיתו היה פותח באמירה: עורבא פרת. הוא היה אומר: עצם-ההגדרה של הפרובינציה האחת והאחרת כתחומים, שעיקר תכונתם כתכונתה של פרובינציה, כלומר צמצום ומיצר, היא הגדרה הצריכה בדיקה. שכן הפרובינציה האחת, גולת-גליציה, עצם עמידתה היתה עשויה, בגזירת התולדה ומסיבותיה, באופן שניתנה לידרש בחינת בית, שקטנו אינו קוטן, לפי שאגפיו פתוחים לכל העברים; בחינת בית, שאינו חייב לחזור על פני העולם, משום שעצם עמידתו במפלש-רוחותיו, כביכול עשויה כצלמה של הפרובינציה האחרת, פרובינציה הפרובינציות, אדמת ארצנו, כהגדרת הנביא השנונה: שלישיה. וודאי כי מותר גם לומר, שנדרו של סופר למצות את חיינו בשני התחומים, תחום הפרובינציה האחת שהוא כתחום-הגזירה ותחום-הפרובינציה האחרת שהוא כתחום-הבחינה, כל כולו בו גם דבר מופת ותוכחה: אתה, בן עם גולה, שטלטולים שבעל-כורח נעשו לך נדודים-לתיאבון, ואפילו בשובך לביתך, בית-עמך, אינך נפטר מתסס של נעונויות, ותלונה היא בפיך, כי ביתך קטן, פרובינציה צרה, והקוטן והמיצר הם לך תואנה לזנות למרחקים, דע כי אין בית מועט ואין פרובינציה נידחת,

ליו — משתי קצות מסקנתה של ההשכלה. נתקיים לא במעט הקצה הנוטה לנופה של הטמיעה: גליציה היהודית, קצת כוחותיה החשובים. נגרפו לתרבות אחרים, ספרותם ועתונותם, בין הגרמנית בין הפולנית, אך זו זכותה וסגולתה, שעיקר כוחה נשמר, מחושל ומחוסם, לספרותנו בדור אחרון, וחותם אינדיבידואליות מובהקת בו, פרי הנפת תולים לעצמיות ולקיומה.

ג

נושאי הירשה המשולשת לא כדיוקנם בדור קודם דיוקנם בדור שלאחריהם. קשה לשלול תכונה של ייחוד בולט מדמויות כשמעון ברנפלד ששקד לטייל בשטחים הרבה או דוד גיימרק שטרח להגיע למעמקים, כשם שקשה לשלול מדמויות כיהושע טהון שהניח את הצלילה וברר לו את השחייה או, אפילו, ממרדכי אַרנפרייז שרדיפת-הברק חסמה בפניו שביל-הרצינות, אבל הם ושמותם רחוקים מאותו בלט גמור של אופי ועמידה, עמיונית בה החבורה שבאה דור אחר ריהם, והיא חבורה רבת פנים וחשיבות — הרי בן פשמישל, אברהם בן יצחק, היודע לקיים נתיב מיוחד בתוך השירה ולהורות בה הלכה מיוחדת בפני מורה ורבה ואף לכבוש את לבו לביכורי השירה העברית המודרניסטית; הרי בן לבוב, אליעזר מאיר ליפשיץ, שסתירות-נפשו נבלעו לו בעשת של אופי, ועם כל כושר-הקשבתו לקוים השבורים ורסוקים של התלבטות הדור לא יכול להשלים למסקנה הדיקאדנטית ונאחו בסלע האמונה המסורה, ודרכו בכתיבה באופן שקפדנות-המחקר ושפרסגנון ממוזגים כאחד; הרי בן זבורוב, יהושע רדלר פלדמן, הידוע בשם ר' בנימין, מהלך בין הסתירות ומשוטט בין הקצוות, משחיל מסודה במודרנה, וחומרה פובליציסטית נחרות לו על חוט-מנעמים של שעשועי חן; הרי בן גלינא, מרדכי בייחוקאל, האוצר החי של אגדת-העם וגדול-בקיאייה יודע להעביר רה במסנת-חקר ולהשיבה, בפשטות-תומוה וברתום-פשטותה, כמקורה למקורה; הרי בן סטרי, צבי דיזנדרווק, שמחשבה אפסקטית נוצקה לו במסה מחוטבת; הרי בן בוצ'ק, ש"י עגנון, שתודעת האמנות שבו שולטת, שליטת-אדנות, על מעגל היסטוריה שלם ומושלם ובכוחה נעשה אביר האפוס העברי, פסל הפרוזה ומעדנה; ואחרון אחרון הרי בן לפאטיץ, אשר ברש, שרוב הצדדים המצויים בחבריו בבליטות קיצונה התמצעו בו בארשת ממוזגת של אוירת החבורה,

של הלמדנות — החל בר' אפרים זלמן מרגליות ור' שלמה קלוגר ובעל מנחת חינוך, דרך בעל השואל ומשיב עד בעל בית יצחק ואחרים, לא-כלשכן בתחומה של החסידות — ר' משה לייב מססוב ור' נפתלי מרופשיץ ור' מאיר מפרומיש — לאן ור' צבי הירש מזידיצ'ב ור' יצחק אייזיק מקמרנא והשרף מסטרליסק, אם למנות אך את העזים והבולטים שבהם. ההויה וההוי על חיותם וחידוש-חיותם, ששפעו מכוחה של תנועת-החסידות ותנועת-הלמדנות, הם גם שהבטיחו את עצם-קרקע-הקיום לנחלת ההשכלה. ואילו לא הם והורליכה ההשכלה לאשר הוליכה במחוזות אחרים שבמונרכיה ההבסבורגית ומעבר לה — להתפוררותם של חיי ישראל הקיבוציים והתמסמותם בתרבות-נכר ולשונה. כללו של דבר: הבלייה לא היתה בלייה כוללת והעדנה לא היתה עדנת-פתאום.

בדיקה אחרונה היא פרטית יותר — הסכימה הנוכרת מתעלמת מן הדיאלקטיקה המיוחדת של הגולה ההיא במפת-עמנו באירופה. כי מעמדה של הגולה ההיא, ביחוד במזרחה של גליציה, גרם לה, שהיתה כחטיבה מיוחדת בגורלה ואפיה — היא היתה ונשארה, ביחוד מכוחה של החסידות והלמדנות המסודה, חלק אינטגראלי של יהדות מזרח אירופה; במסורת, בהויה, בלשון כמר-תה כיהדות פולין, אוקראינה וליטה; אך היא היתה חלק, מכוחה של השייכות המדינית, של המונרכיה ההאבסבורגית, שבה נכללו גם קיבוצים של יהדות מערב אירופה, כשם שנמצאה במעבר הרחוקות של מזרח ומערב בכלל. היא יש בה בתוך אוכלוסיה, שרובה כפדיים רותניים נשלטים ומיעוטה עירוניים פולניים שליטים, נטור עה ועומדת בלבי-התחרות בין לבוב הקרובה יותר על תרבותה הפולנית ובין וינה הרחוקה יותר על תרבותה הגרמנית, ולא בלבד משכילים שבה אלא גם יריביהם, שהיו רוב מסדה של אוכלוסית היהודים, נמצאו, ראשונים לרצונם ואחרונים לכרחם, בספירה של שלוש ואפילו ארבע לשורנות. והנה הגולה הזאת, הנתונה בין פטישים וסדנים, נלחמה לעצמה, ובמתחות-תמיד בין הבית, שרוב ישראל יגעו להאמן לו, ובין הנכר נתחשל ייחודה שהיה כמין פרדוקס, המשתקף בכמה מגילוייה ובכללם גם גילוי הרוח והיצירה של אותה חבורה, שסופרנו גדל ועלה מתוכה, הלא הוא הפרדוקס שמשמעו: פינה גדולה על אם הדרך.

והמאבק לייחודה היה ממושך ורבו גם חל-

מהם — הפרוזה הסיפורית. בה באה על ביטוייה הארשת הממוגת, שעיקרה לא היה ביסוד־הפש"רה אלא בסוד המתחות, כי באמת הרי חייו כהרי יצירתו לא כאספקלריה הגלויה שבהם היא המצולה הכסויה שבהם. כאן וכאן הצלילות והמתינות הם כגשר של אמנות המתוח על גבי געש של סכסוכי־יצר ומדרך־נפש. מתחת השלוה של חייו, יצירתו, פעולתו רחשה דמוניה, ועצם השל"וה, על בהירותה וצלילותה, לא היו אלא ככיבוש עצמו ביסוד־האמנות. מי שעינו מרפרפת על גבי השטחים לא יבוא בסודה של היצירה הזאת, על חומרה וגלגולה, וממילא לא יבין את עצם הכוח, המתסיס מסתרו את מה שנגלה לפנינו כצירוף מתון ורתוי, ובאמת הוא מיזוג כבוש ומלוכד.

סיפורו, שבו הוא מתגלה בכוח ציורו ותיאורו, משכיל לקיים את שני היסודות, שנפרדו קודם בסיפורת שלנו — דיוקן ההווי של הסביבה מזה ודיוקן הנפש של היחיד מזה. בדרך־הריקפיטור לציה של האדם־מישראל, בן הדורות האחרונים, כבש לו המספר נתיבה ברורה — אין לפנינו גיבור התקוע בסביבתו ומתעוות בה וכל מה שהוא מדמה להחליץ מתוכה הוא נלחץ לתוכה; אין לפנינו גיבור התלוש מסביבתו והוא נוהג בה עירוב משונה של שנאה ואהבה; לפנינו גיבור, שרשות היחיד שלו אינה מעקמת את רשות־הרבים, ורשות־הרבים אינה מקפחת את רשות־היחיד שלו, ושתי הרשויות מתוארות כסגולתו של המתאד — עין בוחנת, עיני־בינה, ויד קורצת בהומר מתוך ביטחה ודקות, יד אמן היודעת את מלאכת הניפוי והליטוש, וחוש פרופורציה, כלי־העזר הנאמן של הרמוניה, מסייעה בכך. הוא מכלל־הסגולות המסתכם בהגדרה: קב ונקי, והמברית את סיפוריו, שחלר־קתם, על פי נושאייהם, משולשת.

ה

הסוג האחד הוא סוג הסיפור, שחומר וענינו שאובים מחווית הילדות והנעורים — חיי הגולה בדורות האחרונים. אם נבדוק בסיפורים אלה, בין הפרקים „מחיי יעקב דודורפר“, בין „תמונות מבית מבשלה־השיכר“, בין סיפורים מתוך „משא בהרים“, בין רומן כמו „אהבה וזה“, לא־כל־שכן הפרקים הבודדים שנתפרסמו מספרו „אלה אוכרה“ הרי אם אוננו צלילים תבחן, תשמע מתוכם נעימת־כפל — גם נעימת־הילדות הגלויה על רוחה וריחה, גם נעימת־השתרות הנסתרת, שנקלט בה אירה של ארצנו ומוגה. כי לא כך

רוחה ונוסחה. וודאי לא מקרה הוא, כי כל אותה חבורה כולה היתה בהם תחושה אחת, שהולכתם, בתוך העליה השניה ולידה, לארצנו, להיות בה, מתוך התערות לחיי הישוב ובנינו, יסוד־מוסד לחידושה של תרבותנו וספרותנו.

ד

בעל הארשת הממוגת שדה־חייו ופעולתו נגלה כתנובה ברוכת־השראה ורב־תמעש, והבא לבחון בה ראוי שיפליג משביליה הקטנים לשביר ליה הגדולים ומשביליה הגדולים למרכזה. הרי דרכו בספרות ילדים, שבה הפליא בהיתוך וחיר דוש של אוצר העם והעמים, כפי שמעידים קבר ציו השונים („מנורת הזהב“, „הדס“, „פלה הרי־מון“, „מאגדות העמים“, „הנעל הקטנה“, „העולם מספר“). והרי דרכו כעורך, אם בירחון „הדים“, שערכו עם ידידי־כנפשו יעקב רבינוביץ, והיא בימה שנאחדו בה אינטימיות ודיסטאנציה, קרוב ורחוק, בית וחוף, ותיק וצעיר; אם בספרית „מצפה“, שבה היה גם איש־ביניים בינינו ובין סופרי־מופת של העמים, גם יועץ ומדריך לסופרים עבריים נודעים, גם סנדק ומחנך לפרחי סופרים, והיא פעולה צנועה ומתמדת, שהעלתה את הרמה, שיפרה את הטעם ויד לה בכלל התפתחותה של ספרותנו; אם ב„קופת הספר“, זו הספרייה הקטנה והנחמדה, שנערכו בה מקור ותרגום, ענין ושעשוע, והיתה מזון לדור של תלמידים; אם ב„עתידות“ לבני הנעורים, אכסניה הבאה להנחיל ערכי־קבע ולהסביר עניני־ארעי מתוך שיקול של אומן־פדגוג מנוסה ונבון. והרי מסדר האנתר־לוגיה של השירה העברית החדשה, שבה נעשה הנסיון ליתן מבחר הליריקה שלנו מימי דמח"ל עד ימינו בקנה מידה נרחב ולפי קנה הערכה יציב; או מחבר ספר לימוד של תורת הספרות העברית והכללית על הסברתו המוסמכת ודוגמור תיו הבחונות. הרי המתרגם על מפעליו, החל בשירת־מופת כ„דון קלוס“ לשילר, דרך סיפור־מופת כרובינזון קרוזו וכלה במקורי תולדות־הציניות כיומני הרצל וזכרונות ווייצמן, והם מעשית־תרגום, שכיבושי לשונו וחידושיה אינם בה כגינדור של תלוליות אלא כחן של מישור. והרי העסקן דבי־הפעלים, ששקט־העשייה הסתיר את גודל היקפם והסתעפותם. הרי אלה וכאלה, שבהם הופיע לפנינו איש אשכולות, בן־בית בתר־רה ודעת, משורר והוגה, איש חכמה וטעם, שרוחב־עשיתו נשען לבטח אל עומק־בנינו. ומן השבילים אל המרכז המפרנס ומתפרנס

שגרעינו הוא עולמה של לופאטין וסביביה, ועולם-השחרות, שגרעינו עולמו של הישוב ותל-אביב בטבורו, הם אך רבדים עליונים על עולם התולדות, עולם ישראל, שהוא כשורש וצמרת כאחד.

על הצער כי שירת-חיינו באמצע נפסקה נוסף הצער כי חיי-שירתו באמצע נפסקו — כי עוד מזמור אחד היה לו, הוא סיפור, שביקש להיות סיכמו: מגילה, שכרוכים בה הווי והיס-טוריה, קרוב ורחוק, מוצא ומבוא; סיפור שדחשו ועלילתו מתחוללים בתחום-לידתו וגידולו, במשור לש של ברודי, לבוב וז'ולקב, מושב משפחתו ושרשה, ובתקופה שפעלו בה שלושת היריבים, בעל „ישועות יעקב“ ובעל „מורה נבוכי הזמן“ ואבי שושלת בלזא. מי שראה אותו בראש אספת האבל לקדושי ברודי וסביביה או בראש מסיבה לשרידם ושמע את דבריו העצורים על רטטי-יגונם הכמוס ידע, עד כמה הוא נושא את נפשו לתעודתו זו, רקמת היריעה ההיסטורית ההיא.

ו

הוא פתח בימי עלומיו את שורת-ספריו בספר שירה „תמול“ ובדרכו על סף-העשור הששי שהיה, לדאבת-נפשנו, העשור האחרון בחייו, ראה לציין את המאורע בפירסומו של ספר-שירה „צל-צהרים“, והספרים האלה הם אמת-מידה חשובה לבחינתו. כי כשם שהמשורר נבחן בכוחו לתת חטיבה של פרזזה, כך הפרוזאיקן נבחן בכוחו לתת חטיבה של שירה. הוא, שעיקרו מספר, עמד בבחינה הזאת — שירתו צלולה בתכנה, מגובשה בצורתה, עדינה בטעמה, והיא כנופך של עדות, כי משורר היה האיש בכל דרכיו.

היו נכתבים סיפורים אלה, אילולא ישב המספר בארצנו, ועוד יידרש חקר מעמיק ומפורט, כדי לעמוד במבורר על מה שמורגש לנו בחוש — מה היתה ארצנו והחיים בה לסיפור שנושא הגולה; אולם כבר עתה מותר לנו לשער, כי הסיפורים הנזכרים יסייעו במיוחד לגילוי מנגינת-הלואי הזאת, לפיענוח הקומפוננט הגדול הזה. הסוג האחר הם הסיפורים, שחומרם ונושאים שאובים מהתבוננות בימי השחרות ולאחריה — חיי הישוב, העיר העברית, הפרבר, המושבה. אם נבדוק בסיפורים אלה, נחסר את חווית-השתיה, הממלאה את הסיפורים הראשונים, ולא אחת נתפתה להקביל את שני הסוגים ולא נמלט מהר-גשה, כי אזל סומקא ואתא חיוורא, אך לא נוכל שלא להפליא את הכוח לחיות חוויה מאוחרת יותר בספיגה רעננה, כפי שנתגלתה בסיפורים קטנים ב„עלי אדמות“ ובסיפורים גדולים, כמו „גננים“ ו„בעיר נצודה“. ביחוד „בעיר נצודה“ היא תעודה נחשבת של איש העליה השניה, ובלעדיה, כבלעדי די תעודה, כמו „שנה אחת“ לש, צמח, היינו חסדים את קרהפלט שבין עדות כשל בדנה, שהאבטוביוגדפיה בולעת את סביביה בערטולה, ובין עדות כשל עגנון, שההתרחשות מתעלה בה לספירה של אגדה, לאמור: היינו חסרים את העדות, שבה העין הפקוחה והפיקחת מגלה חויה ונפש כהויתם.

הסוג האחרון הוא סוג הסיפור ההיסטורי, שדרכו לבחון את הקרוב לאורו ובאורו של הרחוק, ועיקרו תהייה על המסד, על השורש. אם נבדוק בסיפורים נפלאים אלה, בין „מול שער השמים“ ובין „הנשאר מטולידו“, ודאינו את המספר נושא ירשת דורות וגחלתם, גחלת האמונה וקידוש-השם, וידענו כי עולם-הילדות,